

“THE TALES OF THE CASTLE” LOST AND REDISCOVERED ARTIFACTS FROM THE TELEKI COLLECTION FROM GORNEȘTI

Fabian Istvan

Assist. Prof., PhD, “Petru Maior” University of Tîrgu Mureș

Abstract: The archaeological collection of the count’s Teleki Domokos from Gornesti was one of the most important from the end of the 19th century and the beginning of the 20th. The collection had a great number of prehistoric, roman and medieval artifacts arranged in chronological order and with a meticulous inventory. The sheer size of the collection can be estimated only by the quantity and quality of the objects given to the Transylvanian National History Museum and/or Mures County Museum. Unfortunately many artifacts were lost once the castle was “liberated” by the Red Army and later was nationalized. The present paper describes the “Odyssey” of some artifacts considered to be lost but rediscovered accidentally after more than five decades.

Keywords: Gornești, castle, collection, artifacts, museum.

Gorneștiul este atestat documentar sub denumirea de Knezeg în 1319, când regele Carol Robert de Anjou donează domeniul voievodului Transilvaniei, Széchenyi Tamás. Mai târziu, domeniul ajunge în proprietatea familiei Erdélyi de Somkerék. Erdélyi István construiește aici, între 1462 și 1465, un castel medieval cu cinci turnuri, înconjurat de un șanț de apărare alimentat cu apă din râul Mureș. Accesul în castel se făcea pe un pod de cărămidă ce se continua cu un pod mobil. În 1477, un document emis de cancelaria lui Matei Corvin menționează castelul sub numele de Castrum Nostrum (regis) Gernyezegh. Domeniul intră în posesia familiei Teleki în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin Mihály Teleki de Szek - cancelar al Transilvaniei în timpul lui Apafi Mihály și una dintre personalitățile influente din jurul principelui. Apafi i-a dăruit domeniul și castelul de la Gornești în 1675.¹

¹ <http://monumenteuitate.org/ro/monument/235/Gornesti-Teleki>

Cel care a construit castelul în forma actuală a fost contele Teleki László care hotărăște să transforme castelul medieval și domeniul de la Gornești într-o elegantă reședință nobiliară în stil baroc. Alege pentru aceasta reconstrucție pe arhitectul vienez Andreas Mayerhoffer. Planurile pentru noul palat au fost întocmite între anii 1769 și 1772 iar în 1772 a început demolarea vechiului castel. Între timp, în 1771, Andreas Mayerhoffer moare la Budapesta iar lucrările acestuia sunt preluate de fiul său, Johan Mayerhoffer.

În 1778, Teleki László moare la Gornești iar, la acea vreme, corpul central al palatului era aproape terminat. Însă lucrările vor fi continuate de fiul cel mare al contelui, József.

Palatul a fost construit în stilul palatelor Grassalkovich. Are plan în formă de U, cu un pavilion central decroșat, în trei axe. Clădirea are subsol, parter, etaj și pod. Aripile palatului formează o curte de onoare amplă, orientată spre parc. Decorația fațadelor este simplă, singurul care primește mai multe ornamente fiind pavilionul central.

Lucrările la amenajarea parcului domeniului din Gornești sunt continuate de Teleki József al II-lea care, călătorind prin Europa asemenea tatălui și unchiului său, dar și în Anglia, este impresionat de parcurile engleze. Reîntors pe domeniul de la Gornești la începutul anilor 1800, Teleki József transformă grădina franceză într-un parc englez, cu alei și arbori de esență rară, profitând de atmosfera historicistă dată de vechiul șanț de apărare al castelului medieval. Un plan al parcului din 1831 includea un obelisc și o glorieta despre care nu știm dacă au mai fost construite. Însă cel mai important element adăugat în aceasta generație este monumentul comemorativ al lui Teleki József, ridicat în anul morții sale (1817) de către soția sa, Zsófia Teleki de Szék. Monumentul din parcul castelului este alcătuit dintr-un soclu de piatră cu inscripții în latina, azi parțial distruse, ce are deasupra o urnă decorată cu ghirlande. Contele a murit la vârsta de 40 de ani și a fost tatăl a opt copii. Cel de-ai doilea fiu, Teleki Domokos, a moștenit domeniul. În timpul acestuia, la fel ca multe alte cazuri din Transilvania, domeniul este devastat în 1849 de trupele rusești, venite în ajutorul habsburgilor pentru a înnăbuși revoluția. Acest episod trist din istoria domeniului apare menționat de Charles Boner, un călător englez ce a vizitat Transilvania la sfârșitul anilor 1850. În cartea sa, *Transylvania: Its Product and Its People* [London: Longmans, 1865.], Boner scrie: *'Locul a avut teribil de suferit în timpul revoluției: tablourile au fost distruse, podelele rupte, mobila cu mătase furată, legăturile de piele ale valoroaselor cărți din bibliotecă rupte și folosite la peticirea curelelor sau șeilor. Nicio fereastră nu a mai ramas, pe scurt, nu a mai ramas nimic de distrus. A fost restaurat cu*

simplitate iar acum ordinea și confortul domnesc aici, încât pare aproape incredibil ca locul să fi trecut, cu atât de puțin timp în urmă, prin acea devastare nemiloasă.”²

Descrierea făcută de Ch.Boner pentru starea castelului și a mobilierului său se potrivește perfect peste aproape 100 de ani când, în toamna lui 1944 castelul a fost „eliberat” de o unitate de cavalerie a Armatei Roșii care, a jefuit clădirea și a distrus biblioteca (o parte din cărți au fost salvate și se păstrează în Biblioteca Teleki din Tg. Mureș și la Muzeul Aradului). Un ziarist care lucra pentru Asociația Muzeului Ardelean, descria astfel starea castelului în ianuarie 1945 : „o parte din ferestre și uși a fost furată (...) a dispărut tot mobilierul, ca am găsit au fost doar fragmente irecuperabile de mobilier. Pe coridorul unde se afla colecția lui Teleki Domokos am găsit doar cioburi și fragmente de piatră”. Se pare că acum au fost distruse/furate planurile fântânii cântătoare din centrul Mureșului, colecția (partea ce a rămas în Ardeal întrucât cea mai mare parte a colecției de covoare orientale a contelui a fost mutată preventiv la Budapesta în 1940 dar a ars complet în timpul asediului capitalei ungare desfășurat între 25 decembrie 1944-13 februarie 1945.) de covoare turcești iar cărțile vechi și manuscrisele (aproximativ 6000 de volume) au fost utilizate ca așternuturi pentru cai cazacilor, cai care au fost „cazați” în camerele castelului. Stelele funerare romane, ancadramentele de porți medievale din colecție au fost sparte și aruncate în curtea castelului. În 1949 ansamblul a fost naționalizat iar în 1956, după o epidemie de tuberculoză, a fost transformat în preventoriu TBC pentru copii. Între 1961 și 1962 clădirea a fost renovată pentru a servi noii funcțiuni. Pe parcursul anilor, s-au făcut diferite modificări și renovări, printre care încălzirea centrală și închiderea porticului de la parter cu ferestre (1991), înlocuirea unora dintre ferestrele vechi și pictarea dormitoarelor copiilor. Interiorul păstrează însă sobele, candelabrele, tâmplăria și stucaturile originale. Ansamblul a fost retrocedat în 2006 și a intrat efectiv în posesia urmașilor din familia Teleki în 2011. În prezent, aceștia doresc restaurarea palatului și parcului și introducerea lor în circuitul turistic.

Teleki Domokos al II-lea s-a născut la Cluj în 1880 și a fost un pasionat colecționar de artă și covoare orientale și occidentale, pe care le păstra în palatul de la Gornești (o parte din această colecție de covoare se găsește astăzi în muzeele din Budapesta). S-a căsătorit în 1905 cu contesa Eduardine Teleki de Szék. Fiul lor, Mihaly a fost ultimul locatar al castelului înainte de „eliberare”. Contele nu a fost doar un simplu anticar, ci așa cum arată și organizarea colecției a

² <http://monumenteuitate.org/ro/monument/235/Gornesti-Teleki>

știut să sistematizeze obiectele primite/recuperate în funcție de epoca istorică, colecția având și o parte importantă de obiecte etnografice.

Privitor la colecția lui Teleki Domokos, există trei surse mai importante: lucrarea lui Paulovics Istvan: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák”-ezüstkincsek kérdése*, apărută la Cluj în 1944 în care se acordă un spațiu generos descrierii monumentelor de epocă romană aflate în colecția contelui. Sunt descrise 31 de stelae, aediculae, elemente arhitectonice și fragmente de inscripții, însoțite de traducerea textelor, desene și fotografii³.

Cea de-a doua sursă este volumul III/4 din *Inscripțiile Daciei romane, Inscripțiile din Dacia Superior, zona răsăriteană* apărută în 1988⁴. Pentru marea majoritate (95%) a materialelor descrise ca aparținând comunei Cristești, autorul face precizarea că se aflau în colecția Teleki din Gornești. Bibliografia principală folosită în IDR este tot lucrarea lui Paulovics dar, I.I. Russu în unele ocazii (mai precis 5 din cele 16 monumente funerare descrise) face precizarea că obiectul descris în 1944 era dispărut în 1952. Celelalte 11 au ajuns în lapidarul MJM.

Cea de-a treia sursă este monografia: *Așezarea romană de la Cristești*, de Nicoleta Man care din punct de vedere cantitativ nu aduce nimic nou, doar din punctul de vedere al analogiilor și interpretării.⁵

Recuperarea (accidentală aproape) obiectelor pierdute/aruncate a început în iunie 2013 când cu ocazia unor lucrări în parcul castelului au fost descoperite: o piatră funerară romană și două ancadramente de porți medievale.

Stela funerară „descoperită”, este realizată din calcar și prezintă scena banchetului funerar. Înălțimea originală era de 87 cm (62 cm în prezent), lățimea 62 cm, grosimea 23.5 cm. Monumentul a fost descris de Paulovics în 1942 când ca oaspete al contelui Teleki a inventariat monumentele aflate în colecția acestuia⁶. „în triunghiul deasupra frontonului, o rosetă, pe fronton, un cap de Medusa cu plete răsfirate pentru a umple spațiul. Dedesubt o combinație a redării defuncțiilor și a scenei de sacrificiu: pe partea stângă într-un scaun cu spătar înalt e o femeie, probabil defuncta, cu capul și trunchiul întors către privitor. Hainele au trăsături populare

³ Paulovics Istvan, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák”-ezüstkincsek kérdése*, Erdélyi Tudományos Intézet, Minerva Rt., Kolozsvár, 1944, p.80-92

⁴ Institutul de Istorie și arheologie Cluj-Napoca, *Inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, colecție îngrijită de D.M. Pippidi și I.I. Russu, Seria Primă, *Inscripțiile Daciei Romane. Volumul III: Dacia Superior, 4, Zona răsăriteană*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988 p.101-124

⁵ Nicoleta Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Ed.Mega, Cluj-Napoca, 2011.

⁶ Paulovics, *op.cit.* p. 92

observabile și la alte monumente. Părul ei este impletit și foarte bine aranjat, în urechi cercei de mari dimensiuni. În mâna dreaptă ține un măr cu, stânga și o întinde cărte masă (tripus). În partea dreaptă, pe *kline* se află probabil un bărbat ce ține în stânga o ceașcă. Între cei doi, un copil, probabil un *Genius*. Se poate vedea foarte bine marginea *kline*-ului și chiar perina pe care stă bărbatul. Deasupra capetelor celor doi, fundalul are aspect de pernă. Spatele monumentului, în partea stângă prezintă o adâncitură, aici probabil că era cuplat la ceva.”⁷ În momentul descoperirii din partea de jos a monumentului lipseau aproximativ 20 de cm deci unele elemente descrie de Paulovics lipsesc, păstrându-se imaginea femeii așezată pe *Kathedra*, copilul și bărbatul așezați pe *kline*, *mensa tripes* lipsind⁸. Hainele defuncțiilor arată originea lor eraviscă iar banchetul funebru este „simplificat de tip panonic” ce apare în Panonnia în ultimele două decenii ale sec.I a.Chr., atelierele de la Aquincum având un rol important în elaborarea și difuzarea acestui motiv⁹

Odată cu stela funerară (practic aruncate unele peste altele) au fost descoperite două ancadrame de porți medievale, unul având scrijelit pe partea superioară anul 1282. Pe baza unor schițe ale contelui (printre foarte puținele rămase) s-a putut stabili că provin din Galații Bistriței, comună formată din cinci sate, fiecare cu o biserică de epocă romanică sau gotică: Albeștii Bistriței o biserică gotică (azi lutherană) de sec.XV, Dipșa biserică evanghelică de sec. XV, Herina, biserică romanică din sec.XIII (azi evanghelică) și Tonciu, o biserică romano-catolică de sec. XV. După anul scrijelit se pare că cel puțin una din ancadrame provine de la Herina.

Anul acesta au continuat încercările de recuperare a pieselor din colecția Teleki. Au continuat cercetările din curtea/parcul castelului precum și în pivnița acestuia. Astfel au fost recuperate din cea din urmă locație două fragmente de epocă romană:

Una dintre ele, o coloană votivă, prezintă inscripția: *ASELIUS ALESSANDER PRO... I.I.*, Russu în IDR III/4 descrie acest monument ca aflat inițial la Șard și îl citează pe istoricul Teglas

⁷ Az oromzat feletti háromszögben rosetta, az oromban Medusa-fej térkitöltően szétfolyó fűrtökkel. Alatta az elhunytak ábrázolásának és az áldozati jelenetnek összekombinálása: balról tróntámlás fonott székben oldalt ül egy nő, bizonyára az elhunyt, képsíkba kifordult fejjel és felső testtel. Ruházata az eddig is megfigyelt népies jellegű. Haja kétoldalt és a fejtetőn (csavart) fűrtökben nagyon rendezett; füleiben nagy függők láthatók. Jobbjában alma, balkeze az áldozati asztal (tripus) felé nyúl. Jobbra a másik felnőtt, mintha klinén ülő férfi lenne: bal kezével csészét emel ajkához. A kettő között szárnyas gyermek, Genius mellképe. Jól látható a kliné széle és a jobboldali alak alatt még a párna is. Az alakok feje felett a háttér párnaszerűen kidomborodik. Hátral a bal széle bemélyített, itt valami kapcsolódott hozzá.

⁸ N.Man, *op.cit.* p.220

⁹ M. Bărbulescu (coord), *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*. Presa Universitară Clujeană, 2003p. 369.

Gabor care, în 1907 a văzut piesa și a interpretat fragmentul de inscripție drept: „*dis Manibus... SELI V(ixit) A(nnis).../ A(lexa)NDER pro(curator) aug*”. Russu fotografiază fragmentul în 1952 și afirmă că a intrat în lapidarul MJM. Important de reținut că numele de gentiliciu Alessander nu apare în Dacia decât aici¹⁰. Al doilea fragment, tot roman, prezintă doar câteva litere: I(?) A/B (?) M (?).

Tot în acest an, din grădina castelului au mai fost recuperate alte ancadramente de uși, și ferestre (de fapt un fragment indentificat drept o parte dintr-o rozetă în stil gotic).

Acestea sunt doar câteva fragmente dispartate: cât de mare era colecția în sine nu se știe exact de vreme ce au dispărut toate notițele și caietele de inventar. Paulovics, care în 1942 este ultimul care vede colecția întreagă, doar pentru epoca romană descrie 31 de stelae, edicule, elemente arhitectonice și inscripții. În 1952 când I.I. Russu inventariază fragmentele romane afirmă că din monumentele romane, în număr de 16 în 1944, cinci au dispărut, iar 11 au ajuns în lapidarul MJM. Ciudat este faptul că cele două fragmente romane descrise în studiul de față sunt prezentate ca fiind în lapidar. Oricum listele de obiecte donate MJM (aproximativ 600) respectiv MNIT (cam 500), printre care statuete, aplici, ceramică, inscripții (în mare parte provenind de la așezarea romană de la Cristești dar și de la Brâncovenești, și Galații Bistriței) arată mărimea acestei colecții istorice. De aceea planurile de viitor încearcă refacerea (măcar în format electronic) a colecției și (re)deschiderea unui lapidar la castelul de la Gornești.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bărbulescu Mihai. (coord), *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*. Presa Universitară Clujeană, 2003.
2. *Inscripțiile Daciei Romane. Volumul III: Dacia Superior, 4, Zona răsăriteană*. Institutul de Istorie și arheologie Cluj-Napoca, Inscriptiile din Daci si Scythia Minor, colecție îngrijită de D.M. Pippidi și I.I. Russu, Seria Primă Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988 .
3. Paulovics Istvan, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák”-ezüstkincsek kérdése*, Erdélyi Tudományos Intézet, Minerva Rt., Kolozsvár, 1944.
4. Man Nicoleta, *Așezarea romană de la Cristești*, Ed.Mega,Cluj-Napoca, 2011.

¹⁰ IDR III/4 p. 49

5. <http://monumenteuitate.org/ro/monument/235/Gornesti-Teleki>